

Landau, Zbigniew

Gospodarka Polski na tle gospodarki światowej 1913-1938 : (uwagi ogólne)

Przegląd Historyczny 59/2, 253-271

1968

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

ZBIGNIEW LANDAU

Gospodarka Polski na tle gospodarki światowej 1913 — 1938

(Uwagi ogólne)

I

Zasadniczym problemem, który staje przed każdym, kto zajmuje się okresem międzywojennym, jest konieczność ustalenia, czy w badanym okresie gospodarka polska, traktowana jako całość, wykazywała tendencje regresyjne, stagnacyjne, czy też rozwojowe. Od ustalenia głównej tendencji w znacznym stopniu muszą zależeć wnioski, jakie historyk będzie formułował o tych latach.

Udzielenie jednoznacznej odpowiedzi na tak sformułowane pytanie jest jednak bardzo trudne. Przy obecnym stanie badań można bowiem z dużą dokładnością ustalić prawidłowości rozwoju poszczególnych dziedzin produkcji, szczególnie wytwarzających wyroby jednorodne, takie jak węgiel, stal, zboże itd. Trudniej określić kierunki zmian dokonujących się w przemyśle przetwórczym o zmiennym profilu produkcyjnym, a więc np. w przemyśle maszynowym, elektrotechnicznym. Zupełnie niemożliwe jest natomiast — wobec braku odpowiednich metod, pozwalających na objęcie łącznym wskaźnikiem zarówno produkcji przemysłowej, jak i rolniczej — statystyczne wyznaczenie tendencji rozwojowych całej gospodarki.

Gdy podejmujemy próbę sformułowania odpowiedzi ogólnej charakteryzującej kierunek ewolucji ekonomiki naszego kraju, sytuację komplikuje również okoliczność, że zawodzą wypracowane przez statystykę wskaźniki ilościowe, jak i wartościowe. Ilościowe dlatego, że nie sposób sprowadzić do wspólnego mianownika różnych produktów, bez uwzględnienia ich wartości. Z kolei mierniki wartościowe zależne są nie tylko od samej wielkości produkcji, ale również od cen, które znajdują się w nieustannej fluktuacji, przy czym kierunki zmian mogą być różne dla różnych grup towarów. Zdarzało się więc, że przy globalnym ilościowym wzroście produkcji jej wartość — wobec poważnego spadku cen — malała¹. Jak z tego widać, nie dysponujemy jeszcze miernikiem, który w pełni i jednoznacznie obrazowałby kierunki i tendencje ewolucji, czy to całej gospodarki narodowej, czy chociażby odrębnie przemysłu i rolnictwa. W istniejącym stanie rzeczy musimy naszą analizę przeprowadzać osobno dla każdego z wymienionych działów.

Zacznijmy od przemysłu. Na ogół przy analizie rozwoju produkcji fabrycznej korzystano w Polsce z tzw. ogólnego wskaźnika produkcji przemysłowej. Był to jednak miernik z kilku przyczyn niezbyt dokładny. Po

¹ Tak np. w latach kryzysu 1930—35, mimo że ilościowy wolumen produkcji rolniczej wzrastał, równocześnie spadł — i to poważnie — wolumen wartościowy.

pierwsze dlatego, że dla lat 1913—23 miał charakter tylko hipotetyczny; po drugie, gdyż metoda konstrukcji wskaźnika uległa istotnej zmianie w 1938 r.² Dysponujemy więc obecnie dla Polski nie jednym, a dwoma dość odbiegającymi od siebie wskaźnikami — tzw. „starym”, stosowanym powszechnie do 1937 r. i „nowym” wyliczonym dla lat 1928—38 przez Instytut Badania Koniunktur Gospodarczych i Cen³, a następnie już po wojnie przeliczonym przez Główny Urząd Statystyczny również dla lat 1913 i 1922—27⁴. Oba wskaźniki miały jednak pewne wady i tylko w sposób przybliżony charakteryzowały rozwój produkcji przemysłowej⁵. Dlatego trudno uznać je za w pełni obiektywny wyraz ilościowych zmian dokonujących się w ówczesnej gospodarce. Wskazywały one natomiast na pewne ogólne kierunki ewolucji przemysłu. W związku z tym powstała konieczność szukania i innych metod analizy.

Wydaje się, że jedną z nich może stanowić porównanie ilościowe produkcji przemysłowej osiągniętej w okresie międzywojennym, z poziomem produkcji ziem polskich z 1913 r.⁶ Oczywiście tego typu porównanie ma kilka istotnych wad. Po pierwsze — w ciągu badanego okresu powstało wiele nowych gałęzi produkcji, których wytwórczość przy porównywaniu z okresem przedwojennym nie może być uwzględniona; po drugie — zmieniła się struktura przemysłu, gdyż niektóre gałęzie o charakterze eksportowym zmniejszyły wytwórczość, gdy inne silnie się rozwinęły; po trzecie — samo ustalenie wielkości produkcji ziem polskich w 1913 r., wobec trudności wyodrębnienia z całokształtu produkcji państw zaborczych wytwórczości zakładów, które znalazły się następnie na obszarach państwa polskiego, kryło w sobie możliwości popełniania nawet poważnych omyłek. Ale mimo to wydaje się, że podobne zestawienie może wskazywać na pewne zarysowujące się tendencje. Konstruując odpowiednią tablicę trzeba jednak wprowadzić dwa założenia. Pierwsze, że porównywanie może obejmować tylko lata dobrej koniunktury, gdyż rok bazowy — 1913 był okresem *prosperity*, a po drugie, że wybór analizowanych wyrobów musi być reprezentatywny dla najważniejszych działów przemysłu.

Kierując się powyższymi ustaleniami przyjęto, że porównanie należy przeprowadzić dla lat 1913, 1923, 1929 i 1938. Rok 1923 stanowił okres szczytowego wzniesienia koniunktury inflacyjnej; 1929 — najwyższy punkt produkcji w latach przedkryzysowych, a 1938 — w latach pokryzysowych. Dla wyjaśnienia warto dodać, że w 1939 r. w Polsce wytwórczość

² Szerzej na ten temat por. J. Tomaszewski, *Ogólny wskaźnik produkcji przemysłowej Polski 1928—1938*, KH LXXII, 1956, z. 2, 1965.

³ Szerzej o metodzie konstrukcji „nowego” wskaźnika por. J. Wiśniewski, *Wskaźnik produkcji przemysłowej w Polsce*, „Przegląd Statystyczny” 1938, nr 3—4; E. Lipiński, *Nowy wskaźnik produkcji a rozwój gospodarczy Polski*, [w:] *Koniunktura gospodarcza Polski w liczbach i wykresach w latach 1928—1938*, Warszawa 1939, s. 1—10.

⁴ *Polska w liczbach 1944—1964*, Warszawa 1964, s. 33. Poprzednio przeliczenia takie wykonał zespół pracowników Zakładu Nauk Ekonomicznych Polskiej Akademii Nauk. Wyniki obliczeń por. *Materiały do badań nad gospodarką Polski cz. I — 1918—1939*, Warszawa 1956, s. 165.

⁵ Por. np. Z. Landau, *Jeszcze raz w sprawie polityki gospodarczej rządu polskiego w latach 1936—1939*, „Najnowsze Dzieje Polski. Materiały i studia z lat 1914—1939” t. IV; *Dyskusja nad referatem doc. dr J. Wiśniewskiego*, „Przegląd Statystyczny” 1938, nr 3—4, s. 312—314.

⁶ Porównanie takie opracowali pracownicy Zakładu Nauk Ekonomicznych Polskiej Akademii Nauk. W naszym badaniu oparliśmy się jednak na własnych dochodzeniach, które w niektórych punktach odbiegają od wyników uzyskanych w Zakładzie.

nadal rosła ⁷, ale ze względu na wybuch wojny dnia 1 września nie można już brać tego roku za podstawę porównań.

Znacznie trudniejszy problem stanowiło wytypowanie zestawu odpowiednio reprezentatywnych produktów. Tu bowiem obok ich roli w gospodarce kraju, trzeba było liczyć się z zasobem informacji zawartych w przekazach statystycznych. Stąd przedmiotem analizy musiały stać się produkty jednorodne, a nie zmienny asortyment wyrobów np. przemysłu maszynowego czy taboru kolejowego. Trzeba jednak pamiętać, że tendencje w produkcji pewnych podstawowych grup towarów, pośrednio obrazowały również i procesy zachodzące w całym przemyśle przetwórczym. Takie np. charakter miała produkcja węgla czy energii elektrycznej, które stanowiły niezbędny składnik wytwórczości w każdym dziale przemysłu. Ich dynamika świadczyła więc o procesach dokonujących się w całej gospodarce kraju (poza wsią, gdzie zużycie węgla i elektryczności nie posiadało w Polsce w latach 1913—38 większego znaczenia). Podobnie produkcja stali mogła stanowić przybliżony miernik rozwoju metalowego przemysłu przetwórczego. Dla włókiennictwa analogiczny charakter posiadały dane o produkcji przędzy i tkanin, a dla przemysłu spożywczego informacje o wytwórczości cukru i spirytusu.

Tablica 1

System wag procentowych stosowanych w ogólnym wskaźniku produkcji przemysłowej

Gałąź przemysłu	Wagi w procentach całości (dla 1928 r.)	
	„Nowy wskaźnik”	„Stary wskaźnik”
Kopalnie węgla	10,8	14,7
Kopalnie innych minerałów	4,3	3,3
Huty żelazne	8,4	6,6
Huty cynkowe	0,8	1,6
Mineralny	4,9	8,6
Metalowy	12,6	12,5
Chemiczny	10,6	4,8
Włókienniczy	16,7	21,4
Papierniczy	2,1	1,7
Skórzany	1,0	0,7
Drzewny	3,8	7,3
Spożywczy	16,2	8,0
Odzieżowy	1,7	1,9
Poligraficzny	1,6	1,4
Budowlany	—	5,5
Elektrownie	4,5	—

Źródło: J. Wiśniewski, *Wskaźnik produkcji przemysłowej w Polsce*, „Przegląd Statystyczny” 1938, nr 3—4, s. 296.

W ten sposób mogliśmy ułożyć listę wyrobów — naszym zdaniem — najbardziej typowych dla poszczególnych grup wytwórczości fabrycznej. Ich wykaz zawiera tablica 2. O reprezentatywności ustalonej listy świad-

⁷ Por. dane za 1939 r. w: *Concise Statistical Year-Book of Poland. September 1939 — June 1941*, B. m. wyd. 1941, s. 53—54.

czy waga wybranych produktów w całości wytwórczości przemysłowej kraju. I tak według obliczeń, dokonanych przy opracowywaniu ogólnego wskaźnika produkcji przemysłowej, poszczególne branże były w nim uwzględnione w stosunku procentowym przedstawionym w tabelicy 1.

Trzeba przy tym wskazać, że konstruując wagi starano się, aby ustalone udziały poszczególnych przemysłów możliwie jak najściślej odpowiadały istniejącej strukturze wytwórczości. Przy czym wagi „starego” wskaźnika oparte zostały na analizie struktury zatrudnienia w latach 1925—26⁸, a „nowego” na produkcji *netto* przemysłu według cen z 1935 r.⁹ Stąd właśnie wynikały różnice między obu kolumnami pionowymi tabelicy 1.

W naszych badaniach przyjęliśmy węgiel kamienny jako typowy produkt kopalnictwa węglowego; ropę naftową, sól kamienną, sól potasową, rudy żelazne, ołowiu i cynku oraz gaz ziemny jako podstawowe produkty kopalnictwa niewęglowego. Hutnictwo reprezentują: wytop surówki żelaza, produkcja stali, cynku, ołowiu oraz wyrobów walcowanych; przemysł mineralny — cement; chemiczny — nawozy sztuczne, przetwórstwo ropy naftowej, kwas siarkowy; włókienniczy — przędza i tkaniny; papierniczy — papier; spożywczy — cukier i spirytus; elektrownie zaś wytwórczość prądu. Jak widać, z ważniejszych przemysłów, ze względu na brak odpowiednich danych, nie uwzględniono jedynie branży metalowej i elektrotechnicznej. Wszystkie inne, które zostały pominięte, odgrywały rolę drugorzędną, łącznie stanowiły tylko 7,1% produkcji przemysłowej według „nowego” wskaźnika, a 16,1% według „starego”. Uwzględnione w tabelicy 2 produkty przedstawiały łącznie około 40% wartości produkcji *brutto* w 1938 r.¹⁰, a więc ilość, którą można uznać za reprezentatywną. Szczególnie, że zamieszczono tam wszystkie zasadnicze surowce oraz produkcję wyrobów o podstawowym znaczeniu dla przemysłu przetwórczego.

Z analizy danych tabelicy 2 wynika, że w ciągu dwudziestolecia międzywojennego nasze górnictwo w zakresie wielu podstawowych wyrobów, a szczególnie węgla, ropy naftowej, gazu ziemnego oraz rudy ołowiu i cynku nie osiągnęło poziomu z 1913 r. Przekroczone natomiast — i to dość znacznie — poziom wydobycia soli potasowej, soli kamiennej, oraz rudy żelaza. Przemysły: hutniczy, spożywczy i włókienniczy, w porównaniu z okresem przedwojennym, pozostały zdecydowanie w tyle. Rozwinięła się natomiast produkcja energii elektrycznej, koksu oraz wytwórczość cementu, przędzy, papieru i nawozów sztucznych. W sumie jednak na 24 analizowane produkty wzrost wykazało 9, a spadek 15. To oczywiście jeszcze bezpośrednio nie świadczy o niczym. Ale artykuły, które wykazały spadek, miały decydujące znaczenie dla kraju i ich waga — jak wynika z tabelicy 1 — była stosunkowo wyższa niż grup towarów, których produkcja wzrosła.

W tym stanie rzeczy wydaje się, że wnioski z tabelicy trzeba oceniać raczej pesymistycznie. Równocześnie należy zrobić jeszcze dwa istotne zastrzeżenia. Nasza analiza dotyczyła tylko lat najwyższej koniunktury, przeciętny poziom produkcji przemysłowej był więc w całym dwudziestolecium międzywojennym stosunkowo niższy; po drugie, w badanym okresie bardzo znacznie wzrosła liczba ludności na ziemiach polskich (z 30,31 mln

⁸ E. Lipiński, S. Pszczółkowski, L. Landau, J. Wiśniewski, *Koniunktura gospodarcza w Polsce 1924—1927*, Warszawa 1928, s. 21.

⁹ J. Wiśniewski, op. cit., s. 296.

¹⁰ *Materiały...*, s. 162.

w 1913 r. do 34,85 mln w 1938 r.)¹¹, a więc o około 15⁰/₀. Innymi słowy wzrost produkcji mniejszy niż 15⁰/₀ był automatycznie oznaką dokonującego się regresu w rozwoju gospodarczym, gdyż najbardziej syntetycznym wskaźnikiem postępu produkcji jest wielkość wytwórczości w przeliczeniu na jednego mieszkańca. Uwzględniając dodatkowo oba wymienione czynniki — sytuacja rysowała się w barwach jeszcze ciemniejszych.

Tablica 2

Produkcja wybranych artykułów przemysłowych w Polsce w latach 1913—1938

Wyszczególnienie	Jednostki	1913	1923	1929	1938	1938 w procentach (1913 r. = = 100)
		ilościowo				
Węgiel kamienny	mln t	41	36	46	38	92,6
Ropa naftowa	tys. t	1114	737	743	507	45,5
Sól	„	189	363	397	417	220,6
Sól potasowa	„	14	62	359	567	4050,0
Ruda żelaza	„	493	449	660	872	176,9
Ruda ołowiu	„	57	15	17	44	77,2
Ruda cynku	„	502	280	374	498	99,2
Gaz ziemny	mln m ³	687	390	467	584	85,0
Koks	tys. t	918	1373	2123	2292	249,7
Surówka żelaza	„	1055	520	704	879	83,3
Stal	„	1677	1129	1377	1441	85,9
Wyroby walcowane	„	1244	768	962	1074	86,3
Cynk	„	192	97	169	108	56,3
Ołów	„	45	20	37	20	44,4
Elektryczność	mln kWh	660	1511	3048	3977	602,6
Przeróbka ropy	tys. t	1493	654	102	481	32,2
Cement	„	665	473	1008	1719	258,5
Przędza	„	127 ^a	.	132	138 ^b	108,6 ^b
Tkaniny	„	143 ^a	.	91	95 ^b	66,4 ^b
Papier	„	65	52 ^c	128	205	314,8
Cukier biały ^d	„	571	274	671	491	85,9
Spirytus 100 ^o d	tys. hl	2207	825	878	860 ^b	38,9 ^b
Nawozy sztuczne	tys. t	400	220	455	498 ^b	124,3 ^b
Kwas siarkowy 100%	„	225	.	197	189	84,0 ^b

a Dane za 1912 r.

b Dane za 1937 r.

c Dane za 1922 r.

d Dane dla kampanii cukrowniczych i spirytusowych obejmują lata łamane (np. 1913/14).

Uwaga: Wobec tego, że istnieją poważne różnice w poszczególnych wielkościach wykazywanych przez różne źródła, przyjęto zasadę, że przede wszystkim wykorzystywano dane GUS-u. Gdy i pomiędzy nimi były różnice, uwzględniano najpóźniej publikowane dane przedwojenne. Informacje z innych źródeł przytaczano tylko w wypadku braku statystyki oficjalnej.

Źródło: *Rocznik Statystyczny 1920, 1923, 1924, 1925/26, 1929; Mały Rocznik Statystyczny 1931, 1939; Polska w liczbach 1944—1964*, Warszawa 1964, s. 34; *Sprawozdanie komisji ankietowej badania warunków i kosztów produkcji oraz wymiany t. III*, Warszawa 1928, s. 20; t. XIV, s. 16; W. Jastrzębowski, *Gospodarka niemiecka w Polsce 1939—44*, Warszawa 1946, s. 38—39; *Materiały do badań nad gospodarką Polski cz. I — 1918—39*, Warszawa 1956, s. 162; W. Fabierkiewicz, *Polska w liczbach*, Warszawa 1924, s. 50; *Rocznik statystyczny przemysłu 1945—65*, Warszawa 1967, s. 798—801.

¹¹ *Mały Rocznik Statystyczny 1939*, s. 40. Informacje dla 1913 r. mają charakter przybliżony. W 1910 r., dla którego posiadamy ściślejsze dane o liczbie ludności na ziemiach polskich, wynosiła ona 28,97 mln osób.

Oczywiście jako pewną przeciwwagę można traktować powstanie w Polsce szeregu nowych gałęzi produkcji, jak np. fabryk zbrojeniowych, elektrotechnicznych, parowozów itd. Odgrywały one w produkcji kraju stopniowo coraz większą rolę. Należałoby więc zbadać, czy uwzględniając również i ich wytwórczość uzyskamy inny obraz, niż zarysowany w oparciu o analizę danych przytoczonych w tablicy 2. Niezbędne badanie można dokonać posługując się analizą ogólnego wskaźnika produkcji przemysłowej.

Tablica 3

Wskaźnik ogólny produkcji przemysłowej

Rok	Produkcja przemysłowa (bez budownictwa)		Produkcja przemysłowa (z budownictwem)	
	Globalna	Na 1 mieszkańca	Globalna	Na 1 mieszkańca
1913	100	100	100	100
1921	.	.	46,8	52,9
1922	61,9	68,3	73,9	81,5
1923	66,9	72,6	71,2	77,2
1924	56,7	60,6	56,8	60,7
1925	57,8	60,7	63,1	66,4
1926	56,1	58,1	58,9	61,0
1927	69,9	71,5	73,0	74,4
1928	79,2	80,1	83,0	83,9
1929	80,7	80,5	84,6	84,3
1930	71,0	70,0	74,7	73,7
1931	61,9	60,3	64,7	61,9
1932	50,5	47,7	53,1	50,1
1933	55,4	51,5	58,1	54,0
1934	62,4	57,3	65,6	60,3
1935	67,3	61,1	70,1	63,6
1936	74,7	67,0	78,0	70,0
1937	87,7	77,7	92,1	81,3
1938	94,5	82,2	98,7	86,3

Źródło: *Materiały do badań nad gospodarką Polski* cz. I — 1918—39, Warszawa 1956, s. 165, aneks I; *Polska w liczbach 1944—64*, Warszawa 1964, s. 33.

Wspominaliśmy już, że statystyka polska posługiwała się dwoma takimi wskaźnikami — tzn. „starym” i „nowym”. Różnica między nimi była dość poważna. Pierwszy bowiem tylko w mieznacznym stopniu uwzględniał zmiany zachodzące w wydajności pracy w przemyśle przetwórczym, przez co zaniżał ogólny poziom produkcji¹²; natomiast wskaźnik „nowy” nazbyt optymistycznie określał wolumen produkcji¹³. Rację chyba należy przyznać J. T o m a s z e w s k i e m u, który postulował, aby w badaniach stosować wersję pośrednią, stanowiącą średnią arytmetyczną obu wskaźników. W naszej analizie posłużymy się jednak tylko wskaźnikiem „nowym”.

¹² Szczegółowy opis tego wskaźnika oraz zmian, jakim był poddawany, por. E. Lipiński, S. Pszczołkowski, L. Landau, J. Wiśniewski, op. cit., s. 20—21; „Koniunktura Gospodarcza” 1929, nr 4; „Sprawozdania i przyczynki naukowe Instytutu Badań Koniunktur i Cen” nr 4, s. 1—12; „Koniunktura Gospodarcza. Miesięczne tablice statystyczne” 1932, numer specjalny (kwietniowy), s. 15; „Prace Instytutu Badań Koniunktur i Cen” t. II, 1933, nr 2, s. 20—25.

¹³ O konstrukcji wskaźnika por. wyżej przypis 3 oraz J. T o m a s z e w s k i. op. cit.

gdyż jedynie on obejmuje cały okres 1913—38. Ma również tę dodatnią stronę, że raczej zawyża niż zaniża poziom produkcji. A więc chroni autora od zarzutu, że świadomie dążył do przeceniania przedstawionej sytuacji.¹⁴ (por. tablica 3).

Dane tablicy 3 potwierdzają wnioski, o których mówiliśmy poprzednio. W związku jednak, po pierwsze — ze zmianą struktury przemysłowej w badanym okresie (czynnik ten w pewnym stopniu uwzględniono przy opracowywaniu „nowego” wskaźnika), i po drugie — z brakiem pewności co do prawidłowości szacunku produkcji w 1913 r., również i do tych wniosków należy podchodzić z zastrzeżeniami. Chciałbym powtórzyć pogląd wypowiedziany już w innym miejscu: „Ponieważ jednak obliczony w ten sposób wskaźnik jest mało precyzyjny i może być przyjmowany tylko z dość dużą tolerancją, dopuszczalne jest założenie, iż wobec powstania nowych działów wytwórczości, wielkość globalna polskiej produkcji przemysłowej w okresie 1918—38 nie uległa w porównaniu z 1913 r. jakiejś zasadniczej zmianie”¹⁵.

Innymi słowy w najlepszym razie można uznać, że globalna produkcja przemysłowa państwa polskiego znajdowała się w stanie stagnacji. Jeżeli jednak badać będziemy produkcję nie całościowo, a w przeliczeniu na głowę mieszkańca, trzeba we wnioskach pójść dalej i stwierdzić, że w dziedzinie wytwórczości przemysłowej nastąpił pewien regres. Oczywiście istotny wpływ na powstały stan rzeczy miały m.in. czynniki obiektywne; jednym z nich były zniszczenia wojenne. Nie chodzi nam jednak o wyjaśnianie przyczyn zaistniałej sytuacji, a jedynie o jej przedstawienie.

Spróbujmy obecnie przejść do analizy rozwoju produkcji rolniczej, aby obok przemysłu uwzględnić też tendencje zachodzące w drugim podstawowym dziale gospodarki narodowej. W warunkach polskich jest to szczególnie ważne, tak ze względu na strukturę zawodową ludności¹⁶, jak i ze względu na udział rolnictwa w całokształcie wytwórczości. Analizą objęliśmy wielkość pogłowia zwierząt hodowlanych oraz globalną wielkość płonów. Zmiany zachodzące w poziomie pogłowia i płonów stanowiły bowiem reprezentatywne odbicie tendencji gospodarki hodowlanej i uprawowej. Odpowiednie dane przedstawiają tablice 4 i 5.

Tablica 4

Pogłowia koni, bydła i trzody chlewnej w Polsce w latach 1913—38

Wyszczególnienie	1913	1927	1938	1938 procentowo (1913 r. = 100)
	w tysiącach sztuk			
Konie	3496	4127	3916	112,0
Bydło rogate	8664	8602	10554	121,8
Trzoda chlewna	5487	6334	7525	137,1
Owce	4473	1918	3411	76,2

Uwaga: W tablicy uwzględniono dane za 1927 r., a nie 1929, gdyż w 1927 r. przeprowadzony został szczegółowy spis zwierząt gospodarskich.

Źródło: *Rocznik Statystyki 1928*, s. 98—99; *1929*, s. 629; *Maly Rocznik Statystyczny 1939*, s. 91.

¹⁴ Różnicę między obu wskaźnikami pokazuje tablica 10.

¹⁵ Z. Landau, J. Tomaszewski, *Zarys historii gospodarczej Polski (1918—1939)*, Warszawa 1962, s. 240—241.

¹⁶ W Polsce w 1921 r. z rolnictwa utrzymywało się 63,9% ludności, a w 1931 r. 60,9%. Odpowiednio z przemysłu i górnictwa żyło w 1921 r. — 15,7%, a w 1931 r. — 17,1%.

Tablica 5

Przeciętne roczne zbiory ważniejszych ziemiopłodów w Polsce w latach 1909—13 — 1934—38

Wyszczególnienie	1909—13	1924—28	1929—33	1934—38	1934—38 procentowo (1909—13 = = 100)
	w mln kwintali				
4 podstawowe zboża	116,9	103,1	125,6	125,0	106,9
w tym: pszenica	16,8	14,9	19,6	20,6	122,6
żyto	57,1	55,3	65,7	64,7	113,3
jęczmień	14,9	12,5	14,9	14,1	94,6
owies	28,1	20,4	25,4	25,6	91,1
Ziemniaki	247,9	246,3	303,9	350,1	141,2
Buraki cukrowe	41,1	39,1	33,4	28,1	68,3

Uwaga: W celu wylimitowania wahań w poziomie zbiorów spowodowanych zmiennymi warunkami klimatycznymi, w tablicy operowano średnimi dla okresów pięcioletnich.

Źródło: *Maly Rocznik Statystyczny 1931*, s. 20; *1939*, s. 77.

Wnioski wynikające z tablic 4 i 5 są bardziej optymistyczne, niż wynikające z analizy w przemyśle. Rolnictwo polskie wykazywało bowiem tendencje rozwojowe. Świadczy o tym zarówno wzrost hodowli, jak i rosnące zbiory. Spadek plonów buraków cukrowych oraz pogłowia owiec był odbiciem zmian dokonujących się w przemyśle. Zmniejszenie produkcji cukru hamująco oddziaływało na uprawę buraków cukrowych, a zmniejszenie eksportu i produkcji wyrobów wełnianych na hodowlę owiec.

Jednak i w rolnictwie można zaobserwować pewne niepojące zjawiska. Produkcja zbożowa rosła np. wolniej niż zwiększała się ludność kraju, tym samym w przeliczeniu na jednego mieszkańca stosunkowo malała. Ludność rolnicza ratowała się zwiększając poważnie uprawę ziemniaków.

Tablica 6

Przeciętne roczne plony z hektara w Polsce w latach 1909—13 — 1934—38

Wyszczególnienie	1909—13	1924—28	1929—33	1934—38	Różnica 1938—1913
	w kwintalach				
Pszenica	12,4	11,4	11,8	11,9	— 0,5
Żyto	11,2	10,0	11,4	11,2	—
Jęczmień	11,8	11,2	12,1	11,8	—
Owies	10,2	10,3	11,6	11,4	+ 1,2
Ziemniaki	103	102	113	121	+18
Buraki cukrowe	245	200	212	216	—29

Źródło: *Maly Rocznik Statystyczny 1939*, s. 77.

Również niepokojącym zjawiskiem była stagnacja plonów osiąganych z hektara. Świadczyła ona o braku postępów w intensyfikacji procesów agrotechnicznych i osiąganiu wzrostu plonów głównie dzięki powiększaniu areału upraw. Dane o kształtowaniu się wydajności plonów z hektara przedstawia tablica 6.

Jak widać wydajność pozostawała bez zmian przy uprawie żyta i jęczmienia, wzrosła dla owsa i ziemniaków, a spadła dla najbardziej wymagających roślin — pszenicy i buraków cukrowych, co wiązało się ze spadkiem zużycia nawozów sztucznych.

W sumie jednak, analizując stronę ilościową globalnej wytwórczości rolnictwa, stwierdzamy jej bezsporny rozwój.

Dzięki przeprowadzonej analizie dysponujemy już pewnymi informacjami o zmianach dokonujących się w produkcji przemysłowej i rolniczej. Rozpatrując produkcję globalną stwierdziliśmy, że przemysł wykazywał stagnację, a rolnictwo rozwój. Przy przeliczaniu produkcji na głowę wysunęliśmy tezę o regresie w wytwórczości fabrycznej, nie nadążaniu produkcji zbożowej oraz rozwoju gospodarki hodowlanej.

Dla sformułowania wniosku ogólnego obejmującego i przemysł i rolnictwo niezbędne jest jednak określenie wagi obu tych działów produkcji w strukturze gospodarczej kraju. Wydaje się, że trzeba wykorzystać istniejące szacunki wartościowe produkcji, które dowodzą, że w 1929 r. rolnictwo dawało 68% wartości produkcji, górnictwo 6%, a przemysł 26%¹⁷. Jeżeli więc przyjmemy podane wagi, musimy stwierdzić, że w gospodarce kraju dominowało rolnictwo. Jego przewaga utrzymywała się aż do końca okresu międzywojennego. Stąd uwzględniając wagę rolnictwa w całokształcie gospodarki kraju, jak i fakt, że w ujęciu globalnym wykazywało ono w latach 1913—38 tendencje rozwojowe musimy stwierdzić, że ogólny poziom wytwórczości ziem polskich wykazywał w latach szczytowej koniunktury pewien niewielki wzrost, gdy równocześnie wielkość produkcji na jednego mieszkańca malała. Nie dysponujemy jednak żadnymi miarami statystycznymi, mogącymi posłużyć do ilościowego zmierzenia dokonujących się tu procesów.

II

Aby ocena tendencji rozwojowych gospodarki polskiej była możliwie pełna, nie można ograniczyć się wyłącznie do analizy zjawisk zachodzących wewnątrz kraju. Dopiero bowiem porównanie procesów dokonujących się w ekonomice polskiej z analogicznymi procesami zachodzącymi na świecie pozwoli na ustalenie, czy kierunki i tempo zmian, które miały miejsce w naszym kraju odpowiadały zjawiskom ogólnym. Sprawa ta ma zupełnie zasadnicze znaczenie. Jeżeli bowiem ogólną prawidłowością w skali światowej była stagnacja globalnej wytwórczości przemysłowej przy równoczesnym pewnym wzroście wytwórczości rolniczej, to Polska w niczym nie odbiegała od stanu przeciętnego i zachowywała swe dotychczasowe miejsce w gospodarce światowej. Jeżeli jednak w latach 1913—38 w innych państwach dokonywał się rozwój przemysłu, to Polska niejako automatycznie powiększała dystans dzielący ją od krajów, które wcześniej startowały w rozwoju gospodarczym. Rosło tym samym nasze zacofanie.

W celu rozwiązania postawionego problemu spróbujemy dokonać porównania wielkości wybranych produktów przemysłowych w Polsce i na świecie w latach 1913 i 1938 (tablica 7).

W zestawieniu powyższym pominięto informacje dla lat 1923 i 1929 (które podano w tablicy 2), gdyż nie wnosiły one żadnych informacji niezbędnych dla przeprowadzenia analizy. Dobór lat 1913 i 1938 nie powinien budzić zastrzeżeń. W obu wypadkach mieliśmy do czynienia z okresami

¹⁷ *Mały Rocznik Statystyczny 1939*, s. 66.

Tablica 7

Porównanie udziału polskiej produkcji wybranych wyrobów przemysłowych w wytwórczości światowej w latach 1913 i 1938

Wyrób	Jednostka	1913			1938			Zmiany procentowego udziału produkcji polskiej w światowej (1913 r. = 100)
		Produkcja		Udział Polski w produkcji światowej (w %)	Produkcja		Udział Polski w produkcji światowej (w %)	
		Świat	Polska		Świat	Polska		
Węgiel kamienny	mln t	1216	41	3,37	1220	38	3,11	92,3
Ropa naftowa	"	53,7	1,1	2,05	273	0,5	0,18	8,7
Sól	"	19,3	0,2	1,03	34 ^a	0,6 ^a	1,76	170,8
Ruda ołowiu	tys. t	1229	57	4,63	1792	44	2,45	52,9
Ruda cynku	"	1139	502	44,17	1867	498	26,67	60,3
Koks	mln t	108	0,9	0,83	130 ^a	1,8 ^a	1,38	166,2
Surówka żelaza	"	78,8	1,1	1,39	83	0,9	1,08	77,6
Stal	"	76,6	1,7	2,21	109	1,4	1,28	57,9
Cynk	tys. t	976	192	19,65	1550	108	6,96	35,4
Ółów	"	1194	45	3,76	1664	20	1,20	31,9
Papier	"	11420	65	0,57	29750	205	0,68	119,2
Superfosfat	"	12255	196	1,60	14600	163 ^b	1,12	70,0
Cement	mln t	42	0,7	1,67	84	1,7	2,02	120,9
Cukier buraczany	tys. t	8400 ^c	571,4	6,70	9570	491,3	5,13	76,5

a 1936 r.

b 1937 r.

c Przeciętne roczne dla lat 1909—14.

Zródło: *Annuaire statistique de la Société des Nations 1939/40*, Genève 1940, s. 104, 127, 138, 144, 145, 150; *Mały Rocznik Statystyczny 1939*, s. 147—152; *Concise Statistical Year-Book of Poland. September 1939 — June 1941*, B.m. wyd. 1941, s. 65—66; *Sprawy i badania komisji ankietaowej badania warunków i kosztów produkcji oraz wy-*
nitary t. III, Warszawa 1928, s. 8; t. IX, s. 10.

wysokiej koniunktury, przy czym w Polsce rok 1938 był punktem szczytowym wzrostu produkcji przemysłowej, gdy na świecie wytwórczość fabryczna wykazywała w tym roku już tendencje wyraźnie zniżkową. O ile w 1937 r. ogólny wskaźnik produkcji przemysłowej, przy przyjęciu 1928 r. za 100, wynosił 127%, to w następnym roku spadł do 119%¹⁸. Porównywanie dokonywane jest więc w warunkach sprzyjających dla Polski. Trzeba również wyjaśnić, że mimo prób, nie udało się skonstruować tablicy zawierającej analogiczny do tablicy 2 zestaw produktów. Autor nie znalazł bowiem dla 1913 r. dość wiarygodnych szacunków światowej wytwórczości niektórych artykułów.

Dane tablicy 7 pokazują w sposób nie budzący wątpliwości, że udział Polski w produkcji światowej lat 1913—38 malał. Na 14 uwidoczniionych wyrobów tylko 4 wykazywały wzrost powyżej przeciętnej światowej, przy czym były to — poza koksem i cementem — produkty o stosunkowo mniejszym ciężarze gatunkowym (sól, papier). Natomiast inne wyroby wykazywały spadek, przy czym udział Polski w światowym wydobyciu ropy naftowej zmalał aż 11 razy, udział w produkcji ołowiu i cynku o 2/3, w wydobyciu rud ołowiu i cynku oraz w wytopie stali o około 40—50%. Innymi słowy z tablicy 7 wynika, że Polska nie nadążała w światowym wyścigu przemysłowym. Nie tylko bowiem globalna produkcja przeżywała stagnację, ale w porównaniu z układem sytuacji na świecie, stagnacja ta oznaczała regres.

Dla pełniejszego rozpatrzenia poruszanego zagadnienia, w tablicy 8 porównaliśmy udział Polski w produkcji światowej niektórych podstawowych artykułów w 1938 r. w stosunku do 1928 r. Dzięki przyjęciu 1928 r. za podstawę, w znacznym stopniu wyeliminowaliśmy wpływ zniszczeń wojennych, które w zestawieniu sporządzonym dla całego okresu 1913—38 w pewnym stopniu deformowały zarysowany obraz. Ale i przy powyższym porównaniu trzeba było dojść do wniosku, że nadal polska produkcja wielu artykułów przemysłowych i górniczych rozwijała się wolniej od wytwórczości światowej (tablica 8).

Tablica 8 pokazuje, że w drugim dziesięcioleciu niepodległości sytuacja gospodarcza kraju na tle gospodarki światowej kształtowała się stosunkowo korzystniej niż w pierwszym. Udział produkcji kilku wyrobów o dużym ciężarze gatunkowym wyraźnie wzrósł. Dotyczyło to m.in. tak ważnych artykułów jak surówka żelaza, koks, cement, ruda ołowiu i cynku. W wielu natomiast innych istotnych wyrobach nadal pozostawaliśmy poniżej tempa przyrostu światowego (np. w wydobyciu węgla kamiennego i rudy żelaza, ropy naftowej, produkcji cynku, ołowiu, superfosfatów itd.)¹⁹. W każdym bądź razie w latach 1928—38 sytuacja układała się już nieco pomyślniej niż w okresie 1913—27. Warto zanalizować przyczyny tego zjawiska. Poza pewnym wzrostem produkcji w Polsce, zasadnicze znaczenie miało zahamowanie tempa rozwoju wytwórczości przemysłowej w najbardziej gospodarczo rozwiniętych krajach. Mimo przełamania już w 1933 r. kryzysu przemysłowego, wiele państw nie podniosło się z niego aż do wojny²⁰. Istotny wpływ miał też spadek koniunktury światowej w 1938 r. w porównaniu do 1937 r. Gdybyśmy analizę przeprowadzili nie dla 1938 r., a dla 1937 r. wnioski musiałyby brzmieć znacznie bardziej pesymistycznie.

¹⁸ *Concise Statistical...*, s. 67.

¹⁹ Por. tablica 7.

²⁰ Por. np. *Mały Rocznik Statystyczny 1939*, s. 1—6.

Tablica 8

Porównanie udziału polskiej produkcji wybranych wyrobów przemysłowych w wytwórczości światowej w latach 1928 i 1938

Wyrób	Jednostka	1928			1938		Zmiany procentowego udziału produkcji polskiej w światowej (1928 r. = 100)
		Produkcja		Udział Polski w produkcji światowej (w %)	Udział Polski w produkcji światowej (w %)		
		Świat	Polska				
Węgiel kamienny	mln t	1251	41	3,27	3,11	95,10	
Ropa naftowa	„	184	0,7	0,38	0,18	47,36	
Sól	„	28	0,5	1,78	1,76	98,87	
Ruda żelaza	„	176	0,7	0,39	0,35 ^a	89,74	
Ruda ołowiu	tys. t	1636	17	1,03	2,45	237,86	
Ruda cynku	„	1595	321	20 12	26,67	132,55	
Koks	mln t	129	1,1	0,85	1,38 ^b	162,35	
Surówka żelaza	„	89	0,7	0,78	1,08	138,20	
Stal	„	110	1,4	1,27	1,28	100,78	
Cynk	tys. t	1401	162	11,56	6,96	60,20	
Ołów	„	1762	37	2,09	1,20	57,41	
Cement	mln t	72	1,1	1,52	2,02	132,89	
Papier	„	22	0,2	0,90	0,68	75,55	
Cukier buraczany	„	85	6,7	7,88	5,13	62,56	
Superfosfat	„	15	0,3 ^c	2,00	1,12	56,00	

^a 1937 r.

^b 1936 r.

^c 1929 r.

Źródło: Jak w tablicy 7 oraz *Annuaire statistique de la Société des Nations 1935/36*, Genève 1937, s. 104; 1939/40, s. 149; *Mały Rocznik Statystyczny 1939*, s. 129.

Dotychczasowe porównania miały charakter wycinkowy. Na przeszkodzie dokonania bardziej całościowej analizy stał brak odpowiednich materiałów. Dopiero bowiem w połowie lat dwudziestych podjęto w wielu krajach próby konstrukcji ogólnych wskaźników produkcji przemysłowej. Nie dokonano jednak przeliczenia ich dla całej wytwórczości światowej w 1913 r. Stąd musieliśmy ograniczyć się do badania danych cząstkowych. Wydaje się, że były one jednak dość symptomatyczne — szczególnie, że analizie poddano zespół 14—15 wyrobów o bardzo dużej wadze gospodarczej: Na usprawiedliwienie przyjętej metody można dodać, że na przykład S. K u r o w s k i oparł cały szeroko rozbudowany system studiów nad wzrostem gospodarczym świata tylko na jednym wskaźniku żelazo-stal. Sformułował równocześnie hipotezę, że „[...] nośnikami trendu wzrostu, [...] takim procesem-symptomem jest produkcja żelaza i stali”²¹. Wybór uzasadniał tym, że produkcja żelaza i stali nie podlegała ograniczeniom naturalnym (np. geograficznym, geologicznym i klimatycznym), że

²¹ S. K u r o w s k i, *Historyczny proces wzrostu gospodarczego. Analiza trendów sekularnych na podstawie produkcji żelaza i stali*, Warszawa 1963, s. 15.

miało ono powszechne zastosowanie zarówno w procesie produkcji, jak i konsumpcji, że odgrywało istotną rolę w dokonywaniu się reprodukcji, dalej że wyrażało „nie tylko wzrost ilościowy gospodarki, ale i wzrost jakościowy w postaci wzrostu sił wytwórczych”, i w końcu że „produkcja żelaza-stali jest policzalna i statystycznie ewidencjonowana od możliwie długiego okresu czasu”, co umożliwiło badania długookresowe²². Tym bardziej za słuszne można uznać wnioski oparte nie na jednym, ale na kilkunastu różnych wyrobach.

Spróbujmy i my — aczkolwiek metoda szukania jednego „nośnika trendu wzrostu” budziła pewne wątpliwości — oprzeć się na danych o wielkości produkcji stali i na tej podstawie spróbować określić gospodarczą pozycję Polski w świecie. W tablicy 9 uwzględniono wszystkie państwa producentów stali, którzy wytwarzali ją w 1913 r. Pominęto jedynie Austrię, gdyż dla 1913 r. Kurowski dysponował wyłącznie szacunkiem dla całej monarchii Austro-Węgierskiej. Dobór lat został narzucony przez dane statystyczne. Zestawieniem objęto bowiem okresy, dla których istniały wiarygodne informacje o całej światowej produkcji stali. Jedyne odstępstwo stanowiło uwzględnienie 1938 r., bez którego porównanie nie miałoby żadnej wartości.

Tablica 9

Wskaźniki rozwoju światowej produkcji stali w latach 1913—38 (1913 r. = 100)

Kraj	1920	1929	1930	1932	1938
Świat	93	157	123	65	143
Australia	3000	4000	3000	2000	12000
Japonia	400	1150	1150	1200	3200
Indie	336	1000	1000	1000	1666
Rosja/ZSRR	47	116	138	140	431
Włochy	77	233	189	156	255
Szwecja	60	116	100	83	166
Stany Zjednoczone	134	148	130	44	150
Węgry	15	125	100	50	150
Czechosłowacja	91	183	150	125	150
Anglia	117	125	94	68	135
Francja	57	206	200	119	131
Luksemburg	50	225	191	166	116
Niemcy	48	95	67	34	115
Kanada	100	172	90	27	109
Polska	49	82	74	34	93
Belgia	52	164	136	108	92
Hiszpania	77	112	100	56	66

*Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych zawartych w pracy: S. Kurowski, *Historyczny proces wzrostu gospodarczego. Analiza trendów sekularnych na podstawie produkcji żelaza i stali*, Warszawa 1963, dodatek statystyczny.*

Analizując tablicę 9 z interesującego nas punktu widzenia, dochodzimy ponownie do wniosku, że Polska pozostawała w tyle. W 1938 r. wyprzedzałyśmy tylko dwa kraje — Hiszpanię i Belgię. Ale Hiszpania odczuwała

²² Tamże, s. 15—16.

bezpośrednie skutki wojny domowej, a w Belgii spadek nosił wyraźnie charakter koniunkturalny. Trzeba też dodać, że Kurowski przyjął dla Polski w 1938 r. dane o produkcji stali wyższe niż wykazywała oficjalna statystyka²³. Według Kurowskiego wytop wynosił 1,55 mln t, gdy „Mały Rocznik Statystyczny” podawał tylko 1,44 mln t²⁴. Gdyby uwzględnić dane Głównego Urzędu Statystycznego, Polska pod względem tempa produkcji stali zostałaby prześcignięta także przez Belgię. Również porównanie ciągów dla lat 1920, 1929, 1930, 1932 potwierdza wysunięte wnioski. W 1920 r. Polska wyprzedzała jeszcze Węgry, Związek Radziecki i Niemcy. W 1929 r. zajmowała już ostatnie miejsce. W 1932 r. znów znalazła się na przedostatniej pozycji przed Rzeszą, a w 1932 r. razem z Niemcami wyprzedziła Kanadę. Nawet jednak państwa o zbliżonej do Polski strukturze gospodarczej znacznie nas prześcignęły. Mamy tu na myśli Włochy, Węgry, Szwecję i Hiszpanię.

Oczywiście można dyskutować, czy wskaźnik produkcji stali był najlepszym miernikiem dla oceny tempa rozwoju przemysłowego państwa. Jeśli uznamy, że wzrost produkcji stali nie stanowił miernika absolutnie wiarygodnego i reprezentatywnego, trudno jednakże nie zgodzić się, że należał do rzędu wskaźników bardzo ważnych. Koniec końców od wielkości produkcji stali zależał rozwój szeregu innych gałęzi przetwórstwa. W tym stanie rzeczy pozostawianie Polski w tyle musiało rzutować na tempo jej ogólnego rozwoju gospodarczego. Gdy w latach 1913—38 świat zwiększył wytop stali o 43%, Polska zmniejszyła go o 7%.

Tablica 10

Porównanie ogólnego wskaźnika produkcji przemysłowej Polski i świata (1928 r. = 100)

	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938
Świat	106	94	84	74	83	91	102	118	127	119
Polska („nowy” wskaźnik)	102	90	78	64	70	79	85	94	111	119
Polska („stary” wskaźnik)	100	82	69	54	56	63	66	72	85	92

Źródło: *Mały Rocznik Statystyczny 1938*, s. 3; *1939*, s. 3.

Aby zadowolić również czytelników, którzy wobec powyżej omówionego miernika zajmą stanowisko krytyczne — trzeba skorzystać z ogólnych wskaźników produkcji przemysłowej. Ich zestawienie posiada jednak wiele istotnych mankamentów. Po pierwsze — wskaźniki te nie uwzględniały 1913 r.; uniemożliwiały więc dokonanie porównania dla całego badanego okresu; po drugie — w różnych krajach sporządzano je według różnych zasad²⁵ — dlatego treść poszczególnych wskaźników jest bardzo różna; po trzecie — istnienie dwóch różnych wskaźników dla Polski zmusza do dokonania pomiędzy nimi wyboru, przy czym uwzględnienie każdego z nich prowadzi do nieco innych wniosków. Dla jasności obrazu, aby wskazać istniejące rozbieżności, uwzględniliśmy w tablicy 10 oba polskie wskaźniki.

²³ Kurowski oparł się bowiem na danych wydawnictwa: *Un siècle de développement de la production d'acier*, Luksemburg 1957.

²⁴ *Mały Rocznik Statystyczny 1939*, s. 129, 139.

²⁵ Wskazuje na to zestawienie metod podane w: *Annuaire statistique de la Société des Nations 1939/40*, Genève 1940, s. 163.

Analizą opartą o badanie ogólnych wskaźników objęliśmy tylko ostatnie przedwojenne dziesięciolecie. Siłą rzeczy wnioski muszą być formułowane znacznie ostrożniej, niż gdybyśmy uwzględnili cały okres 1913—38, gdyż trudno na podstawie częściowej analizy trendu wnioskować o całości.

Z tablicy 10 wynika, że w ciągu badanego dziesięciolecia tylko w 1938 r. (uwzględniając „mowy” wskaźnik), Polska doścignęła tempo produkcji światowej. W pozostałych 9 latach pozostawała zdecydowanie w tyle, zarówno w okresach dobrej, jak i złej koniunktury. Przy stosowaniu wskaźnika „starego”, przez cały czas nie była w stanie osiągnąć przeciętnego tempa produkcji światowej. A przecież okres drugiego dziesięciolecia niepodległości — jak już wyjaśniliśmy — charakteryzował się w Polsce szybszym wzrostem niż lata 1913—27.

Interesujące byłoby również zorientowanie się w rozpiętości przyrostu produkcji przemysłowej poszczególnych krajów w omawianym okresie. Na tej podstawie moglibyśmy określić miejsce zajmowane przez Polskę wśród innych państw. Zestawienie, które mogliśmy sporządzić (tablica 11), zawiera jednak szereg luk wynikających z niedostatków statystyki. Objęto nim wszystkie kraje uwzględniane w roczniku statystycznym Ligi Narodów. Dla porównania wybrano najkorzystniejszy dla Polski rok 1938, w którym po raz pierwszy osiągnięto przeciętne tempo rozwoju gospodarki światowej. O kolejności miejsca w tabeli decydowała wysokość osiągniętego wzrostu produkcji.

Na podstawie powyższego zestawienia można podjąć próbę porównania tempa rozwoju gospodarczego Polski w 1938 r. z innymi krajami. Pozornie wygląda ono dość optymistycznie. Polska prześcignęła bowiem szereg wysoko uprzemysłowionych państw świata. Ale jak postaramy się wykazać nie był to powód do szczególnego optymizmu. W tym celu musimy jednak zdecydować się na wybór tylko jednego wskaźnika dotyczącego Polski. Wydaje się, że zgodnie z koncepcją J. Tomaszewskiego można wprowadzić na miejsce dwóch dotychczasowych, wskaźnik „kompromisowy” w wysokości 106% (przy podstawie 1929 r. = 100)²⁶. W rezultacie Polska ułokowała się na pozycji pomiędzy Wielką Brytanią a Holandią. Przegrupowanie nie wpłynęło więc na jakąś istotną zmianę w kolejności.

Z tablicy 11 wynika pewna istotna prawidłowość. Wszystkie kraje wysoko uprzemysłowione znalazły się bowiem na końcu zestawienia. Tu więc uplasowały się Francja, Belgia, Stany Zjednoczone, Czechosłowacja i Wielka Brytania. Z zespołu państw silnie rozwiniętych jedynie Niemcy — ze względu na forsowne zbrojenia — znalazły się w grupie środkowej. Natomiast kraje zapóźnione gospodarczo i dopiero wchodzące na drogę szybkiej industrializacji ułokowały się w górnej części tablicy. Układ ten miał swoistą wewnętrzną logikę. Bowiem nawet jednakowy ilościowy przyrost produkcji w państwach o różnym poziomie wyjściowym wytwórczości dawał inne rezultaty w wyrażeniu procentowym. Np. wzrost produkcji stali w Indiach o 1,94 mln t (z 60 tys. w 1913 r. do 2 mln t w 1938 r.) wyrażał się liczbą 1666%. Natomiast w Stanach Zjednoczonych zwiększenie w ciągu analogicznego okresu czasu wytwórczości o 16,1 mln t (z 31,8 mln t w 1913 r. do 47,9 mln t w 1938 r.) dało w efekcie tylko 50% wzrostu²⁷. Występowało tu tzw. zjawisko „gasnącej krzywej”, polegające na

²⁶ J. Tomaszewski, op. cit., s. 292.

²⁷ Dane wg S. Kurowskiego, op. cit., dodatek statystyczny.

tym, że im wyższa była produkcja okresu podstawowego, tym kolejne przyrosty wytwórczości dawały mniejsze efekty procentowe. Dlatego też wszystkie kraje już rozwinięte gospodarczo wykazywały mniejszy procentowy wzrost wytwórczości przemysłowej, niż kraje słabo rozwinięte.

Tablica 11
Wskaźnik ogólny produkcji przemysłowej poszczególnych państw w 1938 r.
(1929 r. = 100)

Państwo	Wskaźnik	Państwo	Wskaźnik
Świat	119		
ZSRR	413	Meksyk	124 ^a
Japonia	174,7	Polska (wskaźnik „nowy”)	119 ²⁸
Łotwa	174,5		
Grecja	165,1	Wielka Brytania	115,5
Finlandia	155,6	Holandia	104,1
Szwecja	146	Włochy	98,5
Estonia	145,5	Czechosłowacja	96,2 ^a
Chile	136,9	Polska (wskaźnik „stary”)	92
Dania	136	Kanada	90
Rumunia	133	Stany Zjednoczone	80
Norwegia	129,1	Belgia	78,7
Węgry	126,5	Francja	76,1
Niemcy	126,2		

^a 1937 r.

Źródło: *Annuaire statistique de la Société des Nations 1939/40*, Genève 1940, s. 164—165; *Concise Statistical Year-Book of Poland, September 1939 — June 1941*, B.m. wyd. 1941, s. 67.

W tak zarysowanym układzie miejsce Polski było zdecydowanie niekorzystne. Ze względu na strukturę ekonomiczną pozycja naszego kraju powinna znajdować się znacznie wyżej, tam gdzie uplasowały się państwa o dominancie rolnictwa w gospodarce narodowej. Z grupy państw o zbliżonej do Polski strukturze prześcignęliśmy jedynie Kanadę i Włochy. Natomiast wszystkie pozostałe wyprzedziły nas, i to dość znacznie. W liczbie państw, górujących nad Polską dynamiką przyrostu produkcji przemysłowej, znalazły się m.in. Łotwa, Grecja, Chile i Rumunia, a więc kraje zdecydowanie od Polski słabsze ekonomicznie.

Kończąc rozważania na temat porównania tempa rozwoju gospodarczego Polski i świata w latach 1913—38 trzeba jeszcze raz stwierdzić, że dokonana analiza wskazuje na zwiększenie się rozpiętości dzielącej Polskę od przeciętnego światowego tempa rozwoju wytwórczości fabrycznej. Opisywane zjawisko szczególnie silne w pierwszym dziesięcioleciu, w latach 1929—38 miało tendencję malejącą. Ale aż do 1938 r. ciągle jednak pozostawaliśmy w tyle. A więc na tle rosnącej wytwórczości światowej nasza stagnacja w dziedzinie rozwoju przemysłu oznaczała cofanie się.

Pozostaje — wzorem części pierwszej — określenie miejsca Polski w światowym rozwoju produkcji rolniczej. W tym celu dokonamy porównania zmian jakie zaszły w latach 1909—13 i 1934—38 w wytwórczości czterech podstawowych zbóż oraz ziemniaków i buraków cukrowych.

²⁸ Rocznik statystyczny Ligi Narodów podawał wskaźnik w wysokości 118.

Tablica 12
Porównanie udziału polskiej produkcji rolnej w wytwórczości światowej w latach 1909—13 i 1934—38

Produkt	1909—13				1934—38				Zmiany procentowego udziału produkcji polskiej w światowej 1909—13 — 1934—38 (1909—13 = 100)
	Produkcja		Udział Polski w produkcji światowej (w %)	Produkcja		Udział Polski w produkcji światowej (w %)			
	w mln q (przeciętne roczne)			w mln q (przeciętne roczne)					
	Świat	Polska	Świat	Polska	Świat	Polska			
4 zboża	2514,0	116,9	4,65	2900,2	125,0	4,31	92,69		
w tym:									
pszenica	1028,6	16,8	1,63	1389,4	20,6	1,48	90,79		
żyto	450,4	57,1	12,67	462,9	64,7	13,97	110,26		
jęczmień	379,5	14,9	3,92	411,7	14,1	3,42	87,24		
owies	655,5	28,1	4,28	636,2	25,6	4,02	93,92		
Ziemniaki	1488,0	247,9	16,65	2267,7 ^a	350,1	15,43	92,76		
Buraki cukrowe	543,1	41,1	7,56	738,5	28,1	3,80	50,26		

^a Średnia dla lat 1934—37.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych zawartych w: *Annuaire international de statistique agricole 1939—40*, Roma 1940, s. 278—281, 284—285, 288—289, 304—305, 310—311; *Mały Rocznik Statystyczny 1939*, s. 77.

Przed przystąpieniem do wyciągnięcia wniosków z tablicy 12 przypomnijmy, że w Polsce w latach 1934—38 przeciętna roczna produkcja rolnicza wzrosła w stosunku do przeciętnej rocznej z okresu 1909—13 (tablica 4). Mimo to, w porównaniu z tempem przyrostu światowego, pozostawaliśmy również i na tym polu w tyle. Na sześć analizowanych produktów tylko w jednym wypadku wytwórczość ziem polskich rosła szybciej niż światowa. W czterech pozostałych udział nasz spadł o 10⁰/o, a w wypadku buraków cukrowych nawet o prawie 50⁰/o. Z analogicznego zestawienia poziomu hodowli musieliśmy zrezygnować, gdyż nie udało się uzyskać porównywalnych danych.

Informacje, którymi dysponujemy pozwalają więc na stwierdzenie, że również w dziedzinie rolnictwa nie udało się zapewnić Polsce tempa rozwoju pól, który byłby równy światowemu. Tak więc zarówno w przemyśle, jak i w rolnictwie sytuacja gospodarki polskiej kształtowała się w porównaniu z gospodarką światową podobnie. W obu wypadkach nasz rozwój był wolniejszy niż przeciętny.

Збигнев Ляндау

ЭКОНОМИКА ПОЛЬШИ НА ФОНЕ МИРОВОГО ХОЗЯЙСТВА 1913—1938 ГГ.

(Общие замечания)

Основной проблемой, которая ставит перед каждым занимающимся исследованиями по хозяйственной истории Польши 1918—1939 г. является необходимость определения, проявляла ли польская экономика в целом в исследуемый период нисходящую, застойную тенденцию или рост. От определения главной тенденции в значительной степени зависят будут выводы, какие историк будет формулировать об этих годах.

В первой части статьи автор анализирует рост промышленного и аграрного производства в междувоенный период в сравнении с 1913 г. на основании доступных и дающих сравнить статистических материалов. Проведенный анализ ведет к выводу, что валовая промышленная продукция находилась в состоянии застоя. При пересчете размера производства на душу населения оказывается, что наступил даже некоторый регресс. Развитие сельского хозяйства шло значительно успешнее — возростала валовая продукция хлебов, как и поголовье рогатого скота и свиней. Учитывая вес обоих исследуемых секторов народного хозяйства в экономике страны автор устанавливает, что общий уровень производства польских земель проявлял в годы кульминационной конъюнктуры небольшой рост, когда одновременно величина продукции на голову населения уменьшалась.

Вторая часть исследования посвящена сравнению тенденций роста польской экономики с аналогичными тенденциями в мировой экономике. Проведенные исследования указывают, что в 1913—1938 годах увеличился разрыв отделяющий Польшу от среднего темпа роста промышленного производства и продукции хлебных злаков. Анализируемое явление особенно сильно сказывалось в первое послевоенное десятилетие, в 1929—1938 гг. оно проявляло убывающую тенденцию. Помимо того до 1938 г. экономическое развитие Польши было замедленным по сравнению со средней мирового темпа.

Zbigniew Landau

L'ÉCONOMIE DE LA POLOGNE ET L'ÉCONOMIE MONDIALE 1913—1938. REMARQUES GÉNÉRALES

Le problème fondamental qui se pose à tous ceux qui étudient l'histoire économique de la Pologne dans les années 1918—1939, c'est celui d'établir si, dans la période en question, l'économie polonaise, considérée dans son ensemble, montrait

une tendance à la régression, à la stagnation ou au développement. De la solution de ce problème dépend dans une grande mesure le jugement que l'historien portera sur ces années.

Dans la première partie de l'article l'auteur analyse le développement de la production industrielle et agricole dans la Pologne d'entre-les-guerres par rapport à l'année 1913, sur la base des matériaux statistiques disponibles et qui se laissent comparer entre eux. Cette analyse amène à la conclusion que la production industrielle globale se trouvait dans un état de stagnation. Si l'on calcule le volume de la production par tête d'habitant, il ressort qu'il y avait même une certaine régression. L'agriculture se développait d'une manière beaucoup plus favorable: les récoltes globales de céréales aussi bien que le cheptel bovin et porcin augmentaient. En tenant compte du poids relatif des deux branches de la production dans l'économie du pays, l'auteur constate que le niveau général de la production de la Pologne était caractérisé dans les années de la conjoncture la plus favorable par une légère augmentation, tandis qu'en même temps le volume de la production par tête d'habitant diminuait.

La deuxième partie de l'article confronte les tendances de développement de l'économie polonaise avec les tendances analogues de l'économie mondiale. Les recherches faites par l'auteur indiquent que dans les années 1913—1938 augmentait l'écart qui séparait la Pologne du rythme moyen de développement de la production industrielle et céréalière. Ce phénomène était particulièrement net dans les premières dix années après la guerre; dans les années 1929—1938 il avait tendance à diminuer. Malgré cela, jusqu'en 1938 le développement économique de la Pologne a été plus lent que le rythme mondial moyen.